

Dr. Jaka Banfi, Narodni muzej Slovenije

ORIS KLIENTELE CELJSKIH GROFOV (1341–1456)

Jaka Banfi, PhD, National Museum of Slovenia

DESCRIPTION OF THE COUNTS OF CELJE CLIENTELE (1341–1456)

IZVLEČEK

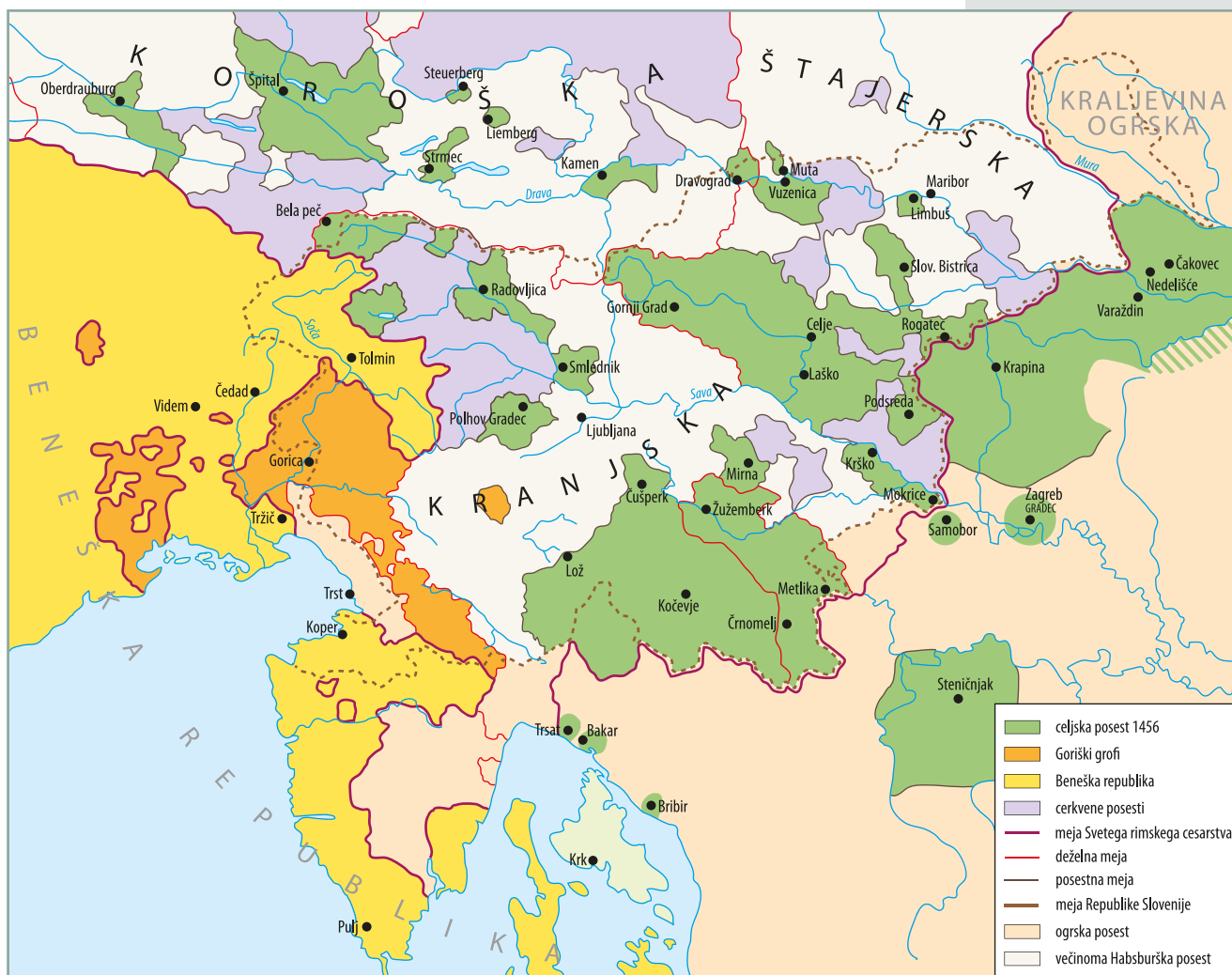
Celjski grofje (1341–1456), potomci svobodnih gospodov Žovneških (1125–1341), so bili verjetno najmočnejša srednjeveška plemiška rodbina s sedežem na današnjem slovenskem ozemlju. Tako kot ostali teritorialni zemljiški gospodje njihovega časa, so tudi celjski grofje imeli svojo klientelo. Za njihovo klientelo lahko smatramo njihove vazale, familijarje, uradnike in dvorno duhovščino, ne pa tudi služabnike in podložnike. O morebitnih ministerialih nimamo nobenih podatkov. Po družbenem stanu so bili plemiči, predvsem nižji plemiči, meščani, duhovniki in kosezi. Po spolu so bili moški, ki so občutno prevladovali, in ženske. Po deželni pripadnosti so bili predvsem deželani Štajerske, Kranjske in Koroške, po krajevnem izvoru pa tudi prišleki iz drugih dežel in držav. Familijarji na Ogrskem so bili zvečine nižji plemiči iz Slavonije. Nagel razvoj celjske klientele se začne v času vlade prvega celjskega grofa Friderika I. (1322–1360) in traja vse do smrti zadnjega celjskega grofa Ulrika II. leta 1456. V drugi polovici 14. stoletja se je obseg celjske klientele zaradi uspešne družinske politike izredno povečal, celjski grofje pa so v tem času vpeljali lastno dvorno-teritorialno upravo. Po izumrtju rodbine je celjska klientela razpadla.

Pet ključnih besed: celjski grofje, klientela, vazali, uprava, srednji vek

ABSTRACT

The Counts of Celje (1341–1456), the descendants of the Lords of Sanneck (1125–1341), were probably the mightiest medieval aristocratic family based on the modern-day Slovenian territory. Like other nobility with land of their time, the Counts of Celje also had their own clientele. As their clientele, we can consider their vassals, knights, officials and court clergy, but not their servants and subjects. There is no information about any ministerials. Their social status was nobility, mainly lower nobility, bourgeoisie, priests and Edlinger. As for the gender, they were mainly male, but also female. Speaking of regional belonging, they mostly came from Styria, Carniola and Carinthia, but also from other regions and countries. The laic knight order in Ogrska mostly included lower nobility from Slavonia. The rapid development of the Counts of Celje clientele began during the reign of the first Count of Celje Frederick I (1322–1360) and lasted until the death of the last Count of Celje Ulrich II in 1456. In the second half of the 14th century, the scope of the Celje clientele expanded significantly due to the successful family politics, while the Counts of Celje introduced, in this time, their own court territorial administration. After the aristocratic family's decline, the Celje clientele fell apart.

Keywords: Counts of Celje, clientele, vassals, administration, Middle Ages

UVOD

Grofe Celjski (1341–1456), potomci svobodnih gospodov Žvoneških (1125–1341), so brez dvoma najmogočnejša in najpomembnejša rodbina, ki je imela sedež v današnjem slovenskem prostoru. Po letu 1418 so imeli tri grofije: Celje in Ortenburg, ki sta se nahajali v Svetem rimskem cesarstvu, ter Zagorje v slavonski banovini na Hrvaškem. Na tem obsežnem ozemlju so posedovali okoli 125 gradov, 30 trgov in 10 mest. Bili so tudi izjemno premožni, ugledni ter vplivni in so se poročali s pripadniki in pripadnicami takratnih elitnih plemiških rodbin: Goriškimi, Jagielonci, Piasti in Luksemburžani. Leta 1436 so celo dosegli knežji položaj. Tako kot je bila obsežna njihova posest, pa je bila številna tudi njihova klientela.¹

KLIENTELA

Beseda klientela je večpomenska, zato jo moramo vedno razumeti v danem kontekstu. V našem primeru je to v kontekstu Svetega rimskega cesarstva (v nadaljevanju: nemškega cesarstva) ter Ogrske v obdobju visokega (11.–13. stoletje) in

Posest celjskih grofov okoli leta 1456.

Vir: Maver, A., Smole, T., in Kavka, N. (2024). *Zgodovinski atlas: Zemljevidi pripovedujejo zgodbo*. Mladinska knjiga Založba, str. 70. Zemljevid izrisala Pia Rihtarič.

¹ Članek temelji na avtorjevi disertaciji z naslovom *Klientela celjskih grofov*.

poznega (14.–15. stoletje) srednjega veka. V tem primeru pod klientelo razumemo celoto posameznikov, ki so služili istemu teritorialnemu zemljiškemu gospodu na način, kot ga bomo prikazali v nadaljevanju.

Pod teritorialnimi zemljiškimi gospodi razumemo pripadnike visokega plemstva in visoke duhovščine, ki so zaradi svojega položaja imeli in izvrševali oblast nad drugimi na svojem ozemlju. K visokemu plemstvu v nemškem cesarstvu prištevamo na primer cesarja oziroma kralja, nadvojvode, vojvode, mejne grofe in grofe. K visoki duhovščini pa prištevamo na primer predstojnike cerkvenih pokrajin, to je oglejskega patriarha, nadškofe in škofe. Ker so bili celjski grofje od leta 1397 prisotni in politično dejavni tudi na Ogrskem oziroma Hrvaškem (od leta 1102 sta bili državi v personalni uniji), je treba povedati še nekaj o teritorialnih zemljiških gospodih v tem prostoru. Ustroj družbe in posledično plemstva je bil na Ogrskem drugačen. Med ogrsko visoko plemstvo so spadali kralj ter baroni in magnati. Deželnih knezov, kot se pojavljajo v nemškem cesarstvu, na Ogrskem ni bilo.

Za razmerja, ki jih lahko opredelimo kot klientelna, lahko v srednjeveškem nemškem cesarstvu štejemo na primer ministerialno, vazalno (fevdno) in službeno (uradniško) razmerje, na Ogrskem pa tudi familijarno razmerje. Ta razmerja se ne izključujejo in se lahko prekrivajo (nekdo je lahko ministerial, vazal in uradnik gospoda hkrati). Na podlagi te opredelitve lahko med klientelo teritorialnih zemljiških gospodov iz nemškega cesarstva in Ogrske uvrstimo njihove ministeriale, vazale, uradnike in familijarje.

Ministerialstvo je pojav visokega srednjega veka in se pojavlja samo v nemškem cesarstvu. Beseda ministerial se pojavi že v frankovski dobi, ko je preprosto pomenila kraljevega služabnika, kar je lahko bil tako nesvoboden sluga kot visoki kraljevi uradnik. Šele od poznega 11. stoletja pa začne termin ministerial postajati oznaka za nesvobodnega plemiča, ki je podložen nekemu teritorialnemu zemljiškemu gospodu. Izvorno so bili ministeriali podložniki, ki so jim bile poverjene različne vojaške in upravno-organizacijske naloge na zemljiških gospodstvih njihovih gospodov. Za svojo službo so prejeli plačilo in, kar je še posebej pomembno za nadaljnji razvoj tega stanu, različne pravice, med drugim pravico, da prejmejo fevd, ter omejeno lastninsko pravico, ki so jih približale plemstvu in dvignile nad preostale podložnike. Njihova osebna nesvoboda pa se je kazala predvsem v tem, da jih je gospod lahko prodal ali zamenjal z drugim gospodom ter jim določil zakonskega partnerja. V 13. stoletju se je začel stan ministerialov postopoma razkrajati, to je, osebna nesvoboda ministerialov je začela zaradi številnih pridobljenih pravic počasi izginjati. Tako je iz tega stanu postopoma nastal stan osebno svobodnega nižjega plemstva.

Z razmahom fevdalizma oziroma fevdnega sistema v karolinški dobi od 8. stoletja dalje je vazal pomenil nekoga, ki se je v zameno za fizično in pravno zaščito ter materialno podporo prostovoljno podredil oblasti močnejšega ter mu je bil zato dolžan zvestobo in služenje. V zameno za svojo službo je prejel fevd, ki pa ni bil njegova lastnina. Pravila, kaj vse je lahko fevd, ni bilo. To je lahko bila neka posest (na primer kmetija, hiša ali grad), dohodek oziroma prihodek od nečesa (na primer naturalije od kmetije), pravica do nečesa (na primer do izvajanja sodstva nad določenimi podložniki) in tako dalje. Tako za vazala kot za njegovega gospoda, ki mu pravimo tudi senior, je veljalo fevdno pravo in vazal je bil pravno odgovoren svojemu seniorju samo v okviru le-tega, senior pa mu je lahko v določenih zadevah tudi

sodil. V visokem in poznem srednjem veku je posameznik lahko postal vazal, ko je dosegel polnoletnost; takrat je bilo to z dopolnjenim 16. letom starosti.

Še v visokem srednjem veku so bili vazali teritorialnih zemljiških gospodov praviloma moški iz vrst ministerialov in nižjega plemstva, saj je bila zmožnost opravljanja vojaške oziroma viteške službe neobhoden pogoj za služenje in posledično pridobitev vazalnega položaja. Zaradi tega so ženske, duhovniki, kmetje, meščani, Judje vsaj v teoriji veljali za nezmožne biti vazali. Pozni srednji vek pa je čas močno fevdalizirane družbe, čas, ko se je vazalni sistem razrasel v vse pore družbe, ki je proizvedla nove vazalne prakse in posledično nove vrste vazalnih oblik. Meščani, duhovniki, ženske ter ponekod celo kmetje so postopoma dobili pravico, da prejmejo fevd in služijo kot vazali – tako so za vazalno nezmožne na koncu obveljali samo Judje.² Ti »*novi*«² vazali niso služili z viteško službo, ampak so seniorju praviloma plačevali rento v denarju ali naturalijah za prejete fevde.

Ogrska (od leta 1102 v personalni uniji s Hrvaško) ni poznala ne ministerialstva in ne fevdnega sistema, vsaj ne takega, kot se je razvil v nemškem cesarstvu. Namesto vazalnega razmerja se je tam razvilo familijarno razmerje, ki ga lahko preprosto opišemo kot ohlapno vazalno razmerje. Gre za razmerje med patronom na eni in familijarjem na drugi strani. Patroni, o katerih govorimo, so bili ogrsko visoko plemstvo (kralji, baroni, magnati) in visoka duhovščina (nadškofje, škofje), familijarji pa nižji plemiči ter redkeje meščani. Razlika med vazalnim in familijarnim razmerjem je predvsem v tem, da je bilo mogoče slednje kadar koli enostransko prekiniti, familijar pa tudi ni bil podsoden patronu tako kot je bil vazal seniorju. Familijarji so za patrone opravljali zelo različne službe (vojaške, upravne, sodne), v zameno pa so prejeli določeno rento v denarju ali naturalijah.

Uradnik v pravnem žargonu danes pomeni javnega uslužbenca, ki v državnih organih ali organih lokalne skupnosti opravlja naloge, neposredno povezane z izvrševanjem javne oblasti ali varstvom javnega interesa. Slovar slovenskega knjižnega jezika podaja nekoliko drugačno razlago, in sicer je uradnik, kdor je zaposlen v javni, državni službi in upravlja uradniške, zlasti pisarniške posle. Če izhajamo iz medievističnega žargona, je bolj ustrezno, da pod uradnikom razumemo osebo, ki za teritorialnega zemljiškega gospoda opravlja neko službo, ki ni nujno povezana z izvrševanjem oblasti. K srednjeveškim uradnikom se bomo še vrnili v nadaljevanju.

RAZVOJ KLIENTELE CELJSKIH GROFOV

Razvoju celjske klientele lahko sledimo že od žovneškega obdobja, ko zasledimo prve primere posameznikov, ki so se redno pojavljali v spremstvu žovneških gospodov in so bili več kot očitno gradiščani (to je varuhi in skrbniki gradov) na njihovih takratnih gradovih, Žovneku, Lembergu in Ojstrici, po katerih so se včasih celo imenovali. V tem času so žovneški razpolagali z maloštevilno klientelo, ki so jo tvorili njihovi vazali in uradniki.

Zares pravi razvoj celjske klientele pa se začne šele za časa vlade prvega celjskega grofa Friderika I. med letoma 1322 in 1360 in je rezultat načrtne ter premišljene teritorialne ekspanzije na območju Spodnje Štajerske, zlasti v Posavinju in Posotelju. Uspešen prevzem zapuščine njihovih sorodnikov, leta 1322 izumrlih grofov

² Fevdna nezmožnost pomeni nezmožnost prejeti fevd in postati vazal nekoga. Judje so bili osebno svobodni, vendar močno omejeni pri izbiri poklica in udeleževanju v javnem življenju. Poklicno so bili bolj ali manj omejeni na to, čemur bi danes rekli zgodnja oblika bančništva; v prvi vrsti je šlo za dajanje posojil. Sprva so spadali pod zaščito oz. gospostvo kralja/cesarja, v poznem srednjem veku, ko so se utrdile dežele, pa se je zaščita prenesla na deželne kneze.

Vovbrških, na Spodnjem Štajerskem in podreditev nekdanjih vovbrških vazalov sta Žovneške ustvarila za dejanske teritorialne zemljiške gospode in prispevala k temu, da so bili leta 1341 s strani cesarja Ludvika IV. Bavarskega (Wittelsbacha) povišani v grofe Celjske. Friderik I. si je uspešno podredil številne nižjeplemiške rodbine. V nekaterih primerih je celo zahteval pisne obljube vazalne zvestobe, kot jamstvo in dokaz, kar je bila praksa, ki so jo izvajali tudi njegovi potomci. V njegovem času so pod žovneško oziroma od leta 1341 celjsko vazalno gospostvo prešle nižjeplemiške rodbine, kot so na primer Turnerji, Kacenštajnski, Žaleški, Ložniški, Žamerški, Zbelovski, Forhteneški in Helfenberški; nekatere od njih so v krogu celjske klientele ostale vse do izumrtja grofov leta 1456. Turnerji (s Turna pri Velenju) so še posebej zanimiv primer, ker dolgo časa niso želeli priznati Friderika za svojega seniorja in grof je njihov upor zatrl šele na sodnem procesu leta 1358, kjer je bilo dokazano, da so nesporno njegovi vazali.

Obdobje skupne vlade Friderikovih sinov, grofov Ulrika I. in Hermana I., ki se začne s smrtjo Friderika I. leta 1360 in konča s smrtjo Hermana I. leta 1385, je v vseh pogledih čas nadgradnje. Poleg tega, da so Celjski nadaljevali s teritorialno ekspanzijo, so uvedli novost: lastno dvorno-teritorialno upravo, zaradi česar lahko govorimo o pojavu tako imenovanega celjskega uradništva. Ti uradniki so bili predvsem iz vrst celjskih vazalov. V tem obdobju so se Celjski dokončno uveljavili proti svojim stanovskim tekmecem, gospodom Svibenskim (s Kranjske), jih nadvladali ter si podredili nekatere njihove (nekdanje) vazale kot so na primer Schrabasi, Pfaffoitscherji, Wolfi in Pergerji. Leta 1363 so v skladu z oporoko prevzeli zapuščino umrlega grofa Eberharda VII. Walseejskega, ki jih je naredila za največje teritorialne zemljiške gospode v Posavinju. Uveljavitev nad spodnještajerskim plemstvom je tako bila bolj ali manj končana. Leta 1372 je cesar Karel IV. Luksemburški iz njihove posesti na Spodnjem Štajerskem ustvaril celjsko grofijo. V zaključnem obdobju Hermana I. so Celjski kot zastavni imetniki deželnoknežjih gospostev vstopili tudi v deželo Grofija v Marki in Metliki, kjer so si postopoma ustvarili lokalno vazalno klientelo iz vrst nižjeplemiških rodbin kot so na primer Mindorferji, Apprecherji, Mehovski, Hmeljniški, Širski in tako dalje. V tem času lahko med celjsko klientelo kot vazale opazimo prve meščane, koseze in ženske.

V obdobju dolge vlade grofa Hermana II. (1385–1435) so Celjski postali evropska plemiška elita. Hermanovo spretno manevriranje na političnem parketu jih je pripeljalo do zaveznitva in svaštva z ogrskim, nemškim in češkim kraljem ter kasnejšim cesarjem Sigismundom Luksemburškim (1387–1437), čigar naklonjenost in pokroviteljstvo sta bila ključna za nadaljnji razvoj celjske rodbine. Leta 1399 je cesar Sigismund Luksemburški ustvaril grofijo Zagorje v banovini Slavoniji in jo podelil Celjskim ter jih ustvaril za barone – ogrsko visoko plemstvo. Po njegovi zaslugi so Celjski tako vstopili na Ogrsko in se uveljavili kot regionalna plemiška elita, pri čemer so si ustvarili bazo familijarjev iz vrst ogrskega (pretežno slavonskega) nižjega plemstva (Čupor, Rohonci, Turóci, Pataki, Kastelanović, Macedoni in tako dalje). Upravo zagorske grofije in svojih drugih zemljiških gospostev v Slavoniji pa so raje poverjali svojim preizkušenim in zvestim vazalom iz cesarstva ter zelo redko familijarjem. Slednje so imeli predvsem za svoje banovinske uradnike v Slavoniji v času, ko so imeli slavonsko bansko čast (sporadično med letoma 1406 in 1456). Povedano z drugimi besedami, familijarji so jim služili v prvi vrsti kot banom in ne grofom. Eden najpomembnejših celjskih vazalov na Ogrskem pa je bil svoj čas Jurij

Pirs, ki je kot gradiščan v štiridesetih letih 15. stoletja upravljal s kar 7 različnimi celjskimi gradovi v Slavoniji.

Hermanu II. pa ni uspel samo prodor v Slavonijo, ampak je leta 1418 v celoti prevzel obsežno zapuščino izumrlih grofov Ortenburških, ki je njegovo družino povzdignila ne samo v vodilne teritorialne zemljiške gospode na Kranjskem in zahodnem Koroškem, ampak jih je utrdila na zemljevidu evropske plemiške elite. Prevzem ortenburške zapuščine je bil neoviran; poleg ortenburške grofije so Celjski prevzeli še številne nekdanje ortenburške vazalne nižjeplemiške rodbine (Lamberger, Grimschitzer, Malenteiner, Čušperk, Rainer, Rauber, Weisspriach, Lueger, Seebriacher, Kellerberger, Hohenburger, Hallegger in tako dalje).

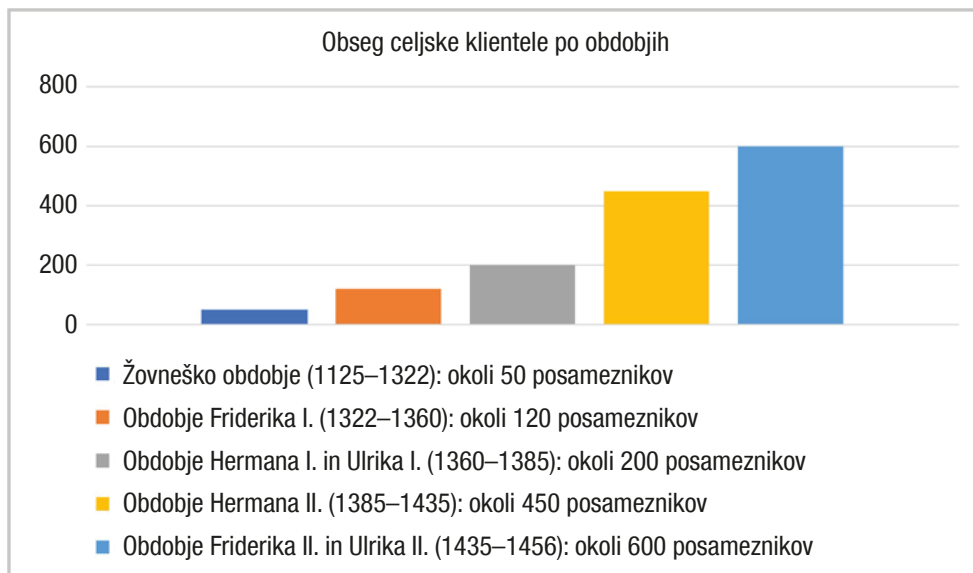
Celjski dvor je v tem času postal privlačen tudi za prišleke iz bolj oddaljenih krajev, ki so prostovoljno vstopili v službo celjskih grofov kot njihovi vazali in uradniki z namenom, da bi si ustvarili kariero in družbeno napredovali. Tak primer so kancler Hans Meusenreuter s Tirolske, zdravnik Mihael Falconis, šolan na takratni elitni medicinski fakulteti v Montpellieru v Franciji, dvorni maršal Rudolf von Ehingen s Švabske, hrvaški grof Franc Krbavski, brata Viljem in Konrad von Stein s Švabske in Janko von Snopuschaw s Češke.

V obdobju skupne vlade grofov Friderika II. in Ulrika II. (1435–1456) so Celjski dospeli do svojega vrhunca. Leta 1436 je cesar Sigismund Luksemburški celjske grofe dvignil v položaj knezov in njihovi dve grofiji v nemškem cesarstvu, Celje in Ortenburg, v deželo. To je storil brez soglasja takratnega štajerskega deželnega kneza, vojvode Friderika V. Habsburškega (kasnejši cesar Friderik III.), ki bi kot deželni gospod Celjskih moral obvezno dati svoj pristanek. Le leto kasneje je zaradi tega sledila srednjeveška oblika vojne, ki ji pravimo fajda, med Celjskimi in Friderikom V. Fajda je bila pravno urejena zasebna vojna, ki je potekala po določenih predpisih. V srednjem veku je bila pogosti način reševanja težjih sporov praviloma med plemiči, ki svojih sporov niso zmogli poravnati na miren način pred sodiščem. Zakonita je bila samo v primeru, (1) če je bil povod zanjo resen, (2) če je bil spor predhodno a neuspešno obravnavan na sodišču in (3) če je bila predhodno naznanjena.

Celjsko-habsburška fajda je postavila na preizkušnjo zvestobo marsikaterega celjskega vazala. Nekateri so se preračunljivo postavili na stran Friderika V., drugi so ostali zvesti Celjskim. Kar nekaj zvestih celjskih vazalov je v fajdi obveljalo za vojne zločince. Nasprotna stran jim je očitala številna nedovoljena dejanja, ki niso bila v skladu s takratnimi pravili fajde: umore, požige, rope, ugrabitve in tako dalje. A Celjski so na koncu s spretno politiko dosegli več kot bi z vojno. Leta 1443 so s Friderikom V. sklenili mir in v zameno za odpoved lastni deželi za svoje osebe dosegli priznanje knežjega dostojanstva.

Obseg celjske klientele, predvsem vazalne, je tedaj postal največji. V tem času se na celjskem dvoru pojavijo številni novi obrazi – vazali in uradniki, ki jih pred tem med celjsko klientelo ne srečujemo, kot so na primer dvorni mojster Franc von Strassoldo iz Furlanije, dvorni mojster Jurij Apfaltrer, dvorni maršal Wulfing Fladnitzer, komornik Jan Kapliř iz Sulejovic na Češkem, vojskovodja Jan Vitovec s Češke, Peter Obračan iz Hrvaške, Benedikt Turóci z Ogrske. Nekateri odpadli celjski vazali, ki so se v času fajde postavili na stran vojvode Friderika V., pa so se vrnili nazaj h grofom kot njihovi vazali.

S smrtjo grofa Ulrika II. 9. novembra 1456 je rodbina celjskih grofov izumrla (po moški strani). Posledično je začela razpadati njihova klientela, ki je v času bojev za bogato celjsko zapuščino med letoma 1457 in 1460 pretežno in postopoma prestopila med vazale cesarja Friderika III. Habsburškega, ki se je uveljavil kot legitimen naslednik celjskih grofov proti vsem ostalim pretendantom na celjsko zapuščino v nemškem cesarstvu. V Zagorju oziroma Slavoniji pa je nekaj nekdanjih celjskih familijarjev »pobral« Jan Vitovec, ki je nasledil Celjske kot grof Zagorja ter ban v Slavoniji.

Grafični prikaz 1: Obseg klientele celjskih grofov po obdobjih.

ANALIZA KIENTELE CELJSKIH GROFOV

Za celjsko klientelo imamo vazale, familijarje in uradnike, ne pa tudi podložnike in služabnike grofov. Vazali so bili zdaleč najštevilčnejši in so predstavljali več kot 90 % celotne klientele. O morebitnih ministerialih nimamo podatkov, če pa so dejansko obstajali, jih lahko uvrstimo med klientelo. Celjska klientela je bila številčna in raznolika množica ljudi, ki jih lahko kategoriziramo glede na vrsto kientelnega razmerja, družbeni stan, krajevno poreklo, vključenost v dvorno-teritorialno upravo, izobrazbo, spol in tako dalje. Med celjsko klientelo srečamo pripadnike nižjega plemstva, duhovščine in meščanstva ter koseze. Glede na spol srečamo moške, ki so po deležu občutno prevladovali, kasneje, zlasti po letu 1400, pa tudi ženske. Glede na krajevni izvor in pripadnost med celjsko klientelo najdemo ljudi iz Štajerske, Kranjske, Koroške, Marke in Metlike, Goriške, Furlanije, Avstrije, Tirolske, Švabske, Hrvaške, Ogrske, Češke, Bavarske in Turingije.

Nesporno je, da so bili vazali hrbtenica celjske klientele. Izmed njih so bili najpomembnejši moški vazali iz vrst nižjega plemstva. Da bi razumeli pomen vazalnega plemstva za celjske grofe, moramo razumeti pomen deželnega plemstva za deželne kneze nasploh. Plemstvo je bilo poglavitni tvorec dežele in, gledano širše, nemškega cesarstva. Po priznanem avstrijskem zgodovinarju Ottu Brunnerju (1898–1982) je bila dežela najprej personalna unija deželnega plemstva, ki priznava isto deželno pravo, istega deželnega kneza in isto deželno sodišče, ter šele

nato teritorialna organizacija. Plemstvo je tvorilo in predstavljalo deželo in deželnega kneza. Podobno bi lahko rekli za vazalno plemstvo teritorialnih zemljiških gospodov, kot so bili celjski grofje. Njihovo plemstvo je predstavljalo njih in njihovo teritorialno oblast, jih zastopalo, tvorilo njihovo vazalno (viteško) vojsko in jih spremljalo na potovanjih. Tisti teritorialni zemljiški gospod, ki je želel izgraditi deželnoknežjo oblast in lastno deželo, je moral doseči deželnoknežje priznanje zase tako od cesarja (oziroma kralja) in svojega deželnega kneza kot od svojega vazalnega plemstva.

Moški vazali iz vrst nižjega plemstva so Celjskim morali služiti kot vitezi oziroma, če so imeli funkcijo v celjski dvorno-teritorialni upravi, tudi kot uradniki. Njihovi fevdi so bili praviloma večji in boljši. Najzvestejši vazali so bili občasno nagrajeni z dodatnimi fevdi ali kako drugače. Ženske in meščani so prejeli manjše fevde in niso bili dolžni služiti kot vitezi, ampak so plačevali rento v denarju ali naturalijah. Zanimiv primer je leta 1436 omenjeni kranjski meščan Florijan, ki je bil kot vazal dolžan celjskim grofom v Celje letno dostaviti dve vedri vina sorte Rebula. Barbara von Gendorf s Koroške pa je bila dolžna, da po potrebi grofom pošlje viteza na konju, ki bi ga oborožila in opremila na lastne stroške.

O obveznostih izjemno maloštevilnih vazalov iz vrst duhovščine vemo zelo malo. Vprašanje je, če so sploh imeli kot vazali kake obveznosti ali pa so jim celjski grofje te obveznosti preprosto spregledali. Kosezi so prejeli tako imenovani koseški fevd ali koseščino, od katere so plačevali eno marko letno. Koseze celjskih grofov najdemo pretežno v okolici Možberka in Podjune na Koroškem, na Gorenjskem (Bled, Zgornje Gorje), pri Zagorju v Zasavju in v okolici Celja (Teharje). Teharski kosezi naj bi bili zadolženi, da v primeru nevarnosti varujejo Celje, in so zato uživali določene pravice. Koseščino so lahko prejeli tudi tisti, ki niso bili kosezi, vendar so od nje morali služiti na enak način kot kosezi.

Celjski grofje so fevde podeljevali polnoletnim osebam, to je tistim, ki so bili stari vsaj šestnajst let. V primeru kršitve vazalne zvestobe so bili fevdi odvzeti, vendar takih primerov ne poznamo veliko. Celjska klientela pa je bila zelo pomembna tudi za dvorno-teritorialno upravo grofov, saj je zdaleč največ uradnikov bilo iz vrst njihovih vazalov.

DVORNO-TERITORIALNA UPRAVA CELJSKIH GROFOV

Uprave v sodobnem pomenu srednjeveška družba ni poznala. Upravo celjskih grofov lahko v organizacijskem smislu razumemo kot skupek osebja različnega družbeno-pravnega položaja, ki je imelo različne zadolžitve in je skrbelo za nemoteno delovanje celjskega dvora in gospostva (posesti) ter izvajanje oblastnih in neoblastnih (upravnih, sodnih, gospodarskih, obrambnih, oskrbovalnih in tako dalje) nalog. V instrumentalnem smislu je bila celjska uprava sredstvo grofov za vladanje in upravljanje njihovega dvora in gospostva ter izvajanje oblastnih in neoblastnih nalog. Na dvor in gospostvo moramo gledati kot na organsko celoto.

Razvoju celjske uprave lahko sledimo od druge polovice 14. stoletja dalje. Pogoji za razvoj uprave so bile dejanske potrebe in dovolj velika posest. Celjska uprava ni bila statična organizacija, ampak se je spreminjala s časom in se prilagajala okoliščinam.

Prva institucija, ki se je razvila že v žovneškem obdobju, je bila grajska uprava (gradiščanstvo). Med letoma 1340 in 1365 sta se razvili dvorna kapela in dvorna pisarna. Glede na to, da se do osemdesetih let 14. stoletja pojavljajo dvorni kaplani, ki so opravljali tudi pisarniške posle, sta bili dvorna kapela in dvorna pisarna sprva očitno združeni (oziroma je dvorna kapela opravljala pisarniške posle), kot je bilo običajno tudi na drugih dvorih. V 15. stoletju sta bili obe samostojen organ, čeprav je bilo v pisarni zaposlenih precej duhovnikov, kar je posledica teološke izobrazbe (pismenost in znanje latinskega jezika). Od šestdesetih let 14. stoletja dalje so bili postopoma uvedeni višji dvorni uradi: dvorni mojster, dvorni maršal, kuhinjski mojster, komornik in načelnik dvorne pisarne (sprva protonotar, nato kancler). Končno podobo pa je celjska uprava dobila v dvajsetih letih 15. stoletja.

Vsi uradi in službe niso bili dostopni vsakomur. Pomembni (višji) in tisti, ki so zahtevali vojaške veščine, so bili dostopni samo plemstvu (na primer urad dvornega mojstra, glavarja ali gradiščana), manj pomembni oziroma nižji uradi pa so bili dostopni tudi meščanom oziroma neplemenitim ljudem. Član dvorne kapele je lahko postal samo duhovnik, za članstvo v dvorni pisarni pa se zdi, da je bil kriterij izobrazba – pismenost in znanje nemškega ter latinskega jezika. V celjski upravi ne zasledimo kosezov ali žensk.

Celjsko upravo lahko razdelimo na dvorno in teritorialno. Ko govorimo o dvoru, nimamo v mislih samo rezidenčnega objekta, to se pravi dvorca, ampak tudi grofa z družino in dvornim osebjem, to je uradniki in služabniki. Dvor je torej nekaj živega, mobilnega in spremenljivega, pečat pa mu daje tisti, ki ga vodi, v našem primeru grof. Dvor je središče uprave in izvajanja oblasti.

Zaradi močne centraliziranosti rodbine Celjskih lahko v vseh obdobjih govorimo o enotni rodbinski politiki, ne moremo pa vedno govoriti o enem dvoru. Vsak polnoletni grof je imel praviloma svoj dvor in posledično svojo dvorno upravo. Uradna bivališča dvora in središče uprave so bile rezidence, kar pa ne pomeni, da se je dvor v njih stalno zadrževal. Celjski so bili precej mobilni in so imeli več rezidenc, ki so jih uporabljali po potrebi. Glavni tip njihove rezidence je bil grad in teh so imeli Celjski precej. Rezidenčnih gradov niso podeljevali v fevd svojim vazalom, temveč so jih zaupali v varovanje svojim gradiščanom. Med pomembne rezidence Celjskih sodijo Žovnek, Gornje Celje, Knežji dvor (v Celju), Turn (pri Velenju), Krapina (v hrvaškem Zagorju), Čakovec, Varaždin, Gradec (pri Zagrebu) in Ortenburg (na Koroškem). Na Žovneku ter Zgornjem in Spodnjem celjskem gradu so grofje imeli svojo zakladnico, v Zgornjem in Spodnjem celjskem gradu pa tudi arhiv. Za potrebe začasnega bivanja so imeli grofje na voljo tudi druga bivališča, ki so delovala kot začasne rezidence, in sicer v Ljubljani, na Dunaju, v Budimu in v zadnjih letih v Beogradu.

V celjski upravi se pojavljajo različne in številne dolžnosti, ki jim po smislu lahko rečemo tudi uradi, službe ali funkcije in mestoma organi. Generičnega termina oziroma skupnega imenovalca za vse primere nimamo, zato se lahko poslužujemo terminov, kot so uradniki, uslužbenci in funkcionarji, pač po smislu. Skupino posameznikov v upravi bi lahko imenovali osebe oziroma personal.

Povsem običajna fizična, gospodinjska, obrtniška, agrarna in druga opravila, s katerimi so skrbeli za vzdrževanje in oskrbovanje celjskega dvora ter gospostva, lahko prištevamo k upravi, če celjski dvor in gospostvo obravnavamo kot organsko

celoto. V tem smislu k upravi spadajo služabniki (služinčad), ki jih lahko razdelimo na dvorne slugе, obrtnike, delavce in druge, ki jih ne moremo natančno opredeliti. Mednje spadajo hlapci, dekle, strežaji, sobarji, konjarji, kuharji, kovači, vrtnarji, ribiči, tesarji, zlatarji, steklarji, sedlarji in razni specializirani obrtniki. Ti ljudje praviloma niso spadali med vazale, nekateri pa so vendarle prejeli fevde – poznamo primere zlatarja, kuharjev, kovačev, steklarskega mojstra in izdelovalca nožev. Podeljevanje fevdov takim ljudem lahko razumemo kot indic, da gre za celjsko osebje, ni pa to nujno.

Celjsko upravno osebje razdelimo na dve skupini, na 1) uradnike, ki jih bomo še spoznali, in že omenjene 2) služabnike, ki so po številu zagotovo prevladovali. Uradi, ki so jih vodili uradniki, lahko glede na pomembnost razdelimo na nižje in višje urade ali službe oziroma funkcije. Pri nekaterih uradnikih je opazno napredovanje, saj so začeli kot nižji in končali kot višji uradniki. Urade lahko razdelimo tudi glede na vrsto nalog; nekateri so bili upravni, drugi so imeli organizacijske naloge, tretji so nudili to, čemur bi danes rekli strokovne in tehnične storitve in tako dalje. Na vrhu celotne uprave pa je bil grof kot šef.

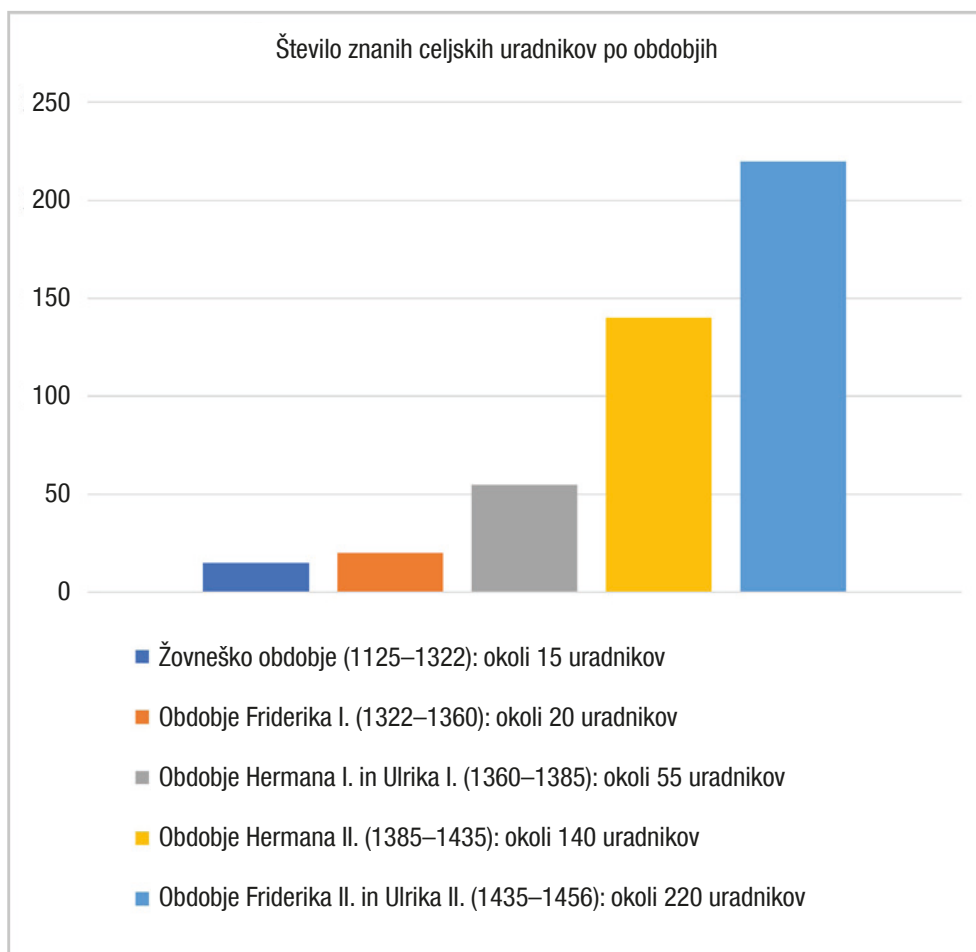
Nižje urade so vodili tako plemeniti kot neplemeniti posamezniki, to se pravi plemiči, meščani, tržani in duhovniki, višje urade pa samo plemiči in duhovniki. Do zdaj poznamo nekaj več kot trideset nižjih in višjih funkcij skupaj: svetovalec, dvorni mojster, dvorni maršal, kuhinjski mojster, komornik, vratarski mojster, kancler, protonotar, sekretar, pisar, kaplan, zdravnik, prokurator, zakladnik, komorni pisar, topniški mojster, gradbeni mojster, glavar, vicedom, gradiščan, oskrbnik, podgradiščan, grajski glavar, grajski upravitelj, zemljiški uradnik, kletar, kaščar, lovski mojster, lovec, gorski mojster, kletarski mojster, gozdar, mitničar, desetinar, kovničar, vrhovni vojaški poveljnik, deželski sodnik in mestni sodnik.

Na tem mestu še enkrat izpostavljamo dvorno kapelo in dvorno pisarno, ki smo ju že omenili. Dvorno kapelo so sestavljali kaplani, za katere nimamo indicev oziroma ne vemo, da bi bili hierarhično razvrščeni. Dvorne kapele v tem primeru ne smemo istovetiti s kapelo kot objektom. Dvorna pisarna, ki so jo sestavljali tako duhovniki kot laiki, je bila kolektivni organ in je imela načelnika oziroma predstojnika. Sestavljali so jo protonotar oziroma kancler kot načelnik, sekretarji kot višje pisarniško osebje in pisarji. Celjska pisarna je poslovala samo v nemškem in latinskem jeziku. Člani pisarne oziroma celjske uprave sploh, ki so bili duhovniki, so bili pogosto župniki v Celju, Laškem, Novi Cerkvi, Ponikvi in Radovljici.

Nekatere funkcije so bile strogo vezane na dvor (na primer dvorni mojster, dvorni maršal, komornik), spet druge na teritorij (na primer glavar, gradiščan, oskrbnik), nekaterih pa ne moremo strogo umestiti. Dvorni uradniki so bili za razliko od teritorialnih uradnikov mobilni in so po potrebi spremljali dvor na potovanju. Skupni imenovalac nalog dvornega osebja je bila skrb za vsakdanje nemoteno delovanje dvora.

Za nekatere funkcije, ki se pojavljajo v celjski upravi, imamo samo eno omembo, kar nas napeljuje na misel, da so bile ustvarjene po potrebi in se dolgoročno niso obdržale. Domnevamo lahko, da vse funkcije niso imele natančno določenega delokroga in so se naloge prilagajale okoliščinam. Katere funkcije so oziroma niso bile plačane, ne moremo vedeti. Le za gradiščane vemo, da so za varovanje in oskrbo gradov prejemali plačilo.

Za zdaj ne kaže, da bi celjska uprava poznala povsem častne funkcije, ampak se zdi, da so bile prav vse funkcije do določene mere opravilne. Prav tako ni mogoče opaziti, da bi katera koli funkcija imela stopnjevanje v nazivu (na primer nižji pisar, višji pisar). Imenovanje na funkcijo je bilo izključno v pristojnosti grofa in je po večini očitno potekalo ustno, v nekaterih primerih pa je bila izstavljena tudi listina kot dokazilo – vsaj gradiščanom in oskrbnikom ob prejetju gradu. Nekateri funkcije so morda bile – spet druge pa ne – časovno omejene, a končno odločitev o tem, kdo opravlja določeno funkcijo in kako dolgo, so sprejeli Celjski, ki pa so verjetno imeli različne kriterije, po katerih so presojali posameznikovo primernost. V vsakem primeru so imeli vedno možnost samovoljno razrešiti svoje uradnike.

Grafični prikaz 2: Število znanih celjskih uradnikov po obdobjih.

Funkcija	Opis
Svetovallec	Svetovalci so bili zaupniki Celjskih v pravem pomenu besede. Gre za osebe, ki so morale uživati visoko zaupanje grofov. Celjski so se lahko na svoje svetovalce po potrebi obrnili za nasvet, vendar niso bili obvezani, da ga upoštevajo.
Dvorni mojster	Dvorni mojster je bil na čelu dvorne uprave. Predvidevamo lahko, da je bil zadolžen za organizacijo, delovanje in usmerjanje dvora in dvornega osebja po navodilih grofov.
Dvorni maršal	Dvorni maršal je bil zadolžen za nastanitev grofov na potovanju, za nastanitev njihovih gostov na obisku in za njihovo konjušnico. Maršal ni osebno skrbel za konje, saj so zanje skrbeli njemu podrejeni konjušniki.
Vratarski mojster	O zadolžitvah vratarskega mojstra vemo zelo malo. Lahko bi bil šef dvorne straže, odgovorne za varovanje grofa in njegove družine.
Kuhinjski mojster	Kuhinjski mojster je bil odgovoren za dvorno kuhinjo in je nadzoroval kuhinjsko osebje. Morda je vodil tudi računske knjige, v katerih so se evidentirali stroški in izdatki dvorne kuhinje.
Komornik	Komornik je imel nadzor nad komoro, to je zasebnimi prostori grofov, in garderobo. Po navodilih je lahko posloval s finančnimi sredstvi in opravljal knjigovodstvo. Lahko je bil zadolžen tudi, da skrbi za zakladnico.
Kancler (ali tudi protonotar)	Kancler (oziroma protonotar) je bil načelnik dvorne pisarne ter skrbnik najpomembnejšega pečata, s čimer mu je bilo poverjeno overjanje listin v grofovem imenu. To pomeni, da je bil kancler vedno oseba, ki je uživala zelo veliko grofovo zaupanje. Kancler praviloma ni osebno izdeloval listin, saj je za to imel na voljo podrejeno pisarniško osebje – pisarje.
Sekretar	Domnevamo lahko, da je bil sekretar višji uradnik dvorne pisarne, ki je imel dostop do pečatov za overjanje listin in morda tudi do arhiva ter je lahko overjal listine, ko je bil kancler odsoten.
Pisar	Pisar je bil nižji uradnik dvorne pisarne, ki je izdeloval listine in je bil podrejen kanclerju oziroma protonotarju ter sekretarju.
Dvorni kaplan	Dvorni kaplan je bil vladarjev osebni duhovnik in član dvorne kapele, zadolžen za vladarjevo duhovno oskrbo. Kot večči latinskega jezika so lahko delovali tudi kot tolmači grofov.
Gradiščan (ali tudi oskrbnik oziroma glavar)	Gradove, ki jih Celjski niso podeljevali v fevd svojim vazalom, so poverili v upravo svojim gradiščanom. Naloge gradiščanov so bile, da grad proti plačilu varujejo in vzdržujejo. V poznem srednjem veku se za gradiščane uporabljata tudi naziva oskrbnik in glavar.
Zemljiškosposposki uradnik	Zemljiški uradnik je bil načelnik zemljiškega urada, gospodarsko-organizacijske enote zemljiškega gospostva, in je imel povsem gospodarske zadolžitve. Mednje so spadali skrb za različne donose zemljiškega gospostva in gosposčinske finance ter knjigovodstvo.
Kletar	Kletar je bil nižji uradnik in je imel gospodarske zadolžitve. Zadolžen je bil za gosposčinsko klet (kaščo), oskrbovanje gradu, prejemanje, skladiščenje in obračunavanje donosov zemljiškega gospostva ter organizacijo tlake.
Gorski mojster	Gorski mojster je izvajal nadzor nad vinogradi ter vinogradništvom. Prav tako je overjal kupoprodajo vinogradov in obračunaval donose od vinogradništva.
Mitničar	Mitničar je bil načelnik mitninskega urada in je bil zadolžen za pobiranje mitnine. Praviloma je prebival v bližini mitninske postaje, tj. mitnici, moral pa je biti pismen, da je lahko vodil mitninske knjige.
Lovski mojster	V poznem srednjem veku je bil lov na divje živali oziroma predvsem na visoko divjad skoraj izključno privilegij plemstva. Lovski mojster je bil zadolžen za nadzor nad lovišči, morda pa je skrbel tudi za lovske pse in sokole grofov. Bil je tudi načelnik lovcev.

SKLEP

Za klientelo srednjeveških teritorialnih zemljiških gospodov v nemškem cesarstvu in na Ogrskem imamo ministeriale, vazale, familjarje in uradnike. Med klientelo celjskih grofov se pojavljajo vazali, familjarji in uradniki iz vrst nižjega plemstva, meščanstva, duhovščine in kosezov. Ministeriali niso poznani. Razvoj klientele je opazen že v žovneškem obdobju, zares pravi razvoj pa se začne v času Friderika I. in nadaljuje vse do izumrtja rodbine leta 1456. Ta razvoj je potekal v več fazah. Tekom 14. stoletja so si Celjski ustvarili trdno klientelo na Spodnjem Štajerskem ter v Marki in Metliki. V začetku 15. stoletja je sledila izgradnja klientele na Ogrskem

Preglednica 1: Primeri nekaterih funkcij v dvorno-teritorialni upravi celjskih grofov in opis njihovih nalog.

oziroma Hrvaškem (pretežno v Zagorju v Slavoniji) in od leta 1418 na Kranjskem in zahodnem Koroškem. Vzporedno z izgradnjo klientele so Celjski od šestdesetih let 14. stoletja izgrajevali tudi lastno dvorno-teritorialno upravo. Njihovi uradniki so bili večinoma iz vrst njihovih vazalov. Celjska uprava je skrbela za tekoče delovanje dvora in upravljala s celjsko posestjo (zemljiškimi gospostvi, gradovi, mesti) v grofijah Celje, Ortenburg in Zagorje.

Štiri karte iz seta igralnih kart, poznanega kot Hofämterspiel (igra dvornih uradnikov). Na kartah so naslikani dvorni mojster (zgoraj levo), dvorni maršal (zgoraj desno), kuhinjski mojster (spodaj levo) in kancler (spodaj desno). Izdelavo kart naj bi naročil ogrski kralj Ladislav V. Habsburški (1440–1457) med letoma 1453 in 1455, ki je bil ravno takrat v skrbništvu svojega mrzlega strica Ulrika II. Celjskega. Vprašanje je, do kolikšne mere upodobitve na kartah resnično odražajo opravo omenjenih uradnikov

Vir: Hofämterspiel. <https://commons.wikimedia.org/w/index>

VIRI IN LITERATURA

- Banfi, J. (2024). Celjski grofje in orodja cerkvene politike: patronat, odvetništvo in dobrotništvo. *Kronika*, 72(2), 219–246.
- Banfi, J. (2024). Celjski grofje kot fevdni gospodje in njihov fevdni dvor. *Prispevki za novejšo zgodovino: zbornik Andreja Studna*, 64(1), 18–34.
- Banfi, J. (2023). *Klientela celjskih grofov*. [Doktorska disertacija]. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Banfi, J. (2023). Nekaj o položaju celjskih grofov in srednjeveškem plemstvu sploh. *Kronika*, 71(1), 29–42.
- Banfi, J. (2022). Uprava grofov Celjskih (1341–1456). *Kronika*, 70(1), 21–58.
- Borst, Aa. (Hg.) (1998). *Das Rittertum im Mittelalter*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Brunner, O. (1992) *Land and Lordship: Structures of Governance in Medieval Austria*. Middle Ages Series. University of Pennsylvania Press.
- Domenig, Ch. (2021). Die Kanzlei der Grafen von Cilli. V Velička, T. (ur.), *Spätmittelalter in landesherrlichen Kanzleien Mitteleuropas. Alte Tradition und der mühsame Weg zu neuen Fragen und Antworten*. Geschichte: Forschung und Wissenschaft, 73 (str. 123–140). LIT Verlag.
- Hechberger, W. (2010). *Adel, Ministerialität und Rittertum im Mittelalter*. Enzyklopädie deutscher Geschichte, 72. Oldenbourg Verlag.
- Klebel, E. (1960). *Territorialstaat und Lehen: Studien zum mittelalterlichen Lehenswesen*. Vorträge und Forschungen 5 (str. 195–228). Jan Thorbecke Verlag.
- Kosi, M. (2019). Celjska klientela. Socialna in prostorska mobilnost plemstva v službi grofov Celjskih. V Golec, B. (ur.), *Družbena identiteta in mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem* (str. 11–64.). Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kosi, M. (2012). Grajska politika – primer grofov Celjskih. Iz zgodovine slovenskih gradov. *Kronika*, 60(3), 465–494.
- Miljan, S. (2015). *Familiaritas* i klijentelski sustav unutar plemićkog društva zagrebačke županije za vrijeme vladavine Žigmunda Luksemburškog (1387–1437). *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 33 (str. 103–132). Zavod za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.
- Oset, Ž. (2019). Teharska koseška skupnost med tradicijo in modernostjo. V Golec, B. (ur.), *Družbena identiteta in mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem* (str. 249–267). Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Paravicini, W. (2011). *Die ritterlich-höfische Kultur des Mittelalters*. Enzyklopädie deutscher Geschichte, 32. Oldenbourg Verlag.
- Patzold, S. (2012). *Das Lehnswesen*. C. H. Beck.
- Rady, M. (2000). *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. Studies in Russia and East Europe. Palgrave Macmillan.
- Rösener, W. (1989). Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhöfen. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 45 (str. 485–550).
- Schubert, E. (1996). *Fürstliche Herrschaft und Territorium im späten Mittelalter*. Enzyklopädie deutscher Geschichte, 35. R. Oldenbourg Verlag.
- Schulze, H. K. (2004). *Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter*. Bd. 1: Stammesverband, Gefolgschaft, Lehnswesen, Grundherrschaft. W. Kohlhammer.
- Schwanke, R. (1935). *Die Kanzlei der Grafen von Cilli (1341–1456)*. Staatsprüfungsarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung.
- Bajt, D. in Vidic, M. (ur.) (2011). *Slovenski zgodovinski atlas*. Nova revija.
- Spieß, K.-H. (2011). *Das Lehnswesen in Deutschland im hohen und späten Mittelalter*. 3. Auflage. Franz Steiner Verlag.
- Spieß, K.-H. (2008). *Fürsten und Höfe im Mittelalter*. WBG.
- Spieß, K.-H. (1992). Ständische Abgrenzung und Soziale Differenzierung zwischen Hochadel und Ritteradel im Spätmittelalter (str. 181–205). *Rheinische Vierteljahrsblätter*, 56.
- Štih, P. (1996). Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti in dežele Celjske. V Rajšp, V. (ur.), *Grafenauerjev zbornik* (str. 227–256). ZRC SAZU.